

מלמדת אותנו מה לעשות – בכך שהיא מצביעה על השגיאות הנפוצות, שהמין האנושי מועד לחזור עליהן שוב ושוב. ב"ה לידלהארט, מדוע איננו לומדים מן ההיסטוריה.

ערכה של ההיסטוריה כתמרור הדרכה הוא מוגבל... לעומת זאת, ערכה של היסטוריה כתמרור אזהרה הוא ברור הרבה יותר. ההיסטוריה יכולה להראות לנו ממה עלינו להימנע, גם אם אין היא

אילו התנהלה מלחמת יום הכיפורים אחרת

אל"מ אורי דרומי

מכריע היה משקלו באמת. אחד הניסיונות המרתקים בכיוון זה נעשו על ידי ההיסטוריון הכלכלי רוברט פוגל, שחקר את חשיבות מסילת הברזל לפיתוחה של ארצות-הברית בשלהי המאה התשע-עשרה. פוגל לקח שנה אחת – 1890 – "הוציא" ממנה, באופן דמיוני, את הרכבת, ובחן מהו ההפרש בין התל"ג בפועל בארצות הברית ב-1890 לבין התל"ג שהיה עשוי להיות, אלמלא היתה התוצרת החקלאית באותה שנה מובלת ברכבת. ממצאיו של פוגל העלו כי המשק האמריקני היה מוצא דרכי הובלה חלופיות, ולפיכך היה ההפרש 6.3 אחוזים בלבד. מסקנתו היתה כי הרכבת לא תרמה תרומה משמעותית לפיתוחה של אמריקה בסוף המאה שעברה, מסקנה נועזת למדי, לעומת האקסיומה שרווחה בקרב היסטוריונים כלכליים עד פרסום ספרו ב-1964.

"אילו" אחר נוגע ל... נשיכת קוף. עם תום מלחמת העולם הראשונה חמדו המנצחות את

במשפטים נוגדי-מציאות (Counter Factuals), כמו הידוע מכולם: מה היה קורה אילו היה אפה של קליאופטרה ארוך יותר? אנטוניוס, מן הסתם, לא היה מתאהב בה, ולא היה הולך בעקבותיה למצרים, קרב אקטיום לא היה מתרחש, וכן הלאה, וההיסטוריה העולמית היתה שונה לחלוטין. ההיסטוריון הדגול א' ג' פ' טיילור, סבור כי היסטוריונים האוהבים לשחק ב"אילו", מוטב היה אילו עסקו בכתיבת סיפורים רומנטיים, שבהם חלומות מתגשמים? א"ה קאר, בספרו הקטן והחשוב **היסטוריה מהי**, טוען שהמשתעשעים ב"אילו" מאמינים שהמקרות שולטת בהיסטוריה, ולא היא.

ובכל זאת, השימוש ב"אילו" במחקר ההיסטורי יכול להוות כלי עבודה מעניין, בתנאי שההיסטוריון בוחר באירוע או בגורם בעל חשיבות, שהוא תנאי הכרחי להתפתחויות שבאו אחריו. על ידי סילוק אותו גורם, באופן מלאכותי, מן ההיסטוריה, אפשר לבדוק עד כמה

בשנת 1931 התפרסם בארצות-הברית ספר ושמו **אילו**, או **ההיסטוריה נכתבת מחדש**. היסטוריונים ואנשים בעלי שם חברו בו יחד כדי לנסות ולתאר כיצד היו נראים אירועים מכריעים בהיסטוריה, אילו היו מתרחשים אחרת: מה היה קורה אילו היו המאורים מנצחים בספרד; אילו היה נפוליאון מצליח לברוח לאמריקה; אילו היה לורד ביירון נעשה מלך יוון; אילו היה לואי 16^ה מצליח לברוח מפאריס (וביתר פירוט: אילו לא חסמה כרכרתו של האזרח דרוֹאָה את דרכו של המלך שנמלט מידי המהפכנים); אילו ניצח לי בקרב גטיסבורג, ועוד.

קיתונות של ביקורת יצאו מעטם של היסטוריונים על ניסיון זה. דייוד תומסון, מחבר **אירופה מאז נפוליאון**, סבור שגילוי מה שקרה הוא משימה קשה דיה, ולפיכך אל לו להיסטוריון להטריד את עצמו בשאלות על מה שלא קרה כלל! גם אחרים שללו את השימוש

טורקיה ושכנעו את יוון לתוקפה. ביוני 1919 נפתחה מתקפה יוונית עזה על אנטוליה וטראקיה, שבסיומה נחתם חוזה סֶבֶר, בו נאנס השולטן לוותר כמעט על כל טורקיה האירופית, על המצרים, ועל סוריה ועיראק. אלא שהתבוסות הללו הולידו תגובה טורקית בדמות מוצטפא קמאל (לימים אתטורק) שהתחיל לגבש כוח רציני בין חורבות האימפריה העות'ומנית. לנוכח התפתחות זו החליטו בעלות הברית שלא לכפות בכוח את הסכם סֶבֶר, ומלך יוון, אלכסנדר, שהיה מתון מטבעו, הסכים לגישה זו. אלא שאז נושך אלכסנדר על ידי קוף שעשועים, בארמונו, ומת מהרעלת דם. אל כס המלוכה חזר אביו קונסטנטין, שוחר המלחמה, אשר חידש את המתקפה כנגד טורקיה, ואף פיקד עליה באופן אישי. לאחר תבוסות קשות נאלצה יוון לחתום על חוזה לוזאן, שביטל את מרבית סעיפי סֶבֶר, ולהסכים לחילופי אוכלוסין המוניים. ווינסטון צ'רצ'יל העריך כי נשיכת קוף זו עלתה בחייהם של רבע מיליון איש.⁵

אין להיחפז ולהסיק מכך כי נשיכת קוף פירושה מלחמה וטראנספר. יתרה מזו, אותו קוף עצמו נשך, אולי, גם אנשים אחרים, ללא תוצאות מרחיקות לכת. אולם הנשיכה הספציפית הזאת, סילקה מן התמונה, ברגע קריטי מאוד, אדם שהיתה בידיו השפעה רבה על מהלך העניינים של ארצו. במלים אחרות, הנשיכה יצרה נקודת הסתעפות (Branching Point), שאחריה התנהלו העניינים לגמרי אחרת.

מקס וֶבֶר, במאמר משנת 1905, הצביע על נקודת הסתעפות רצינית ביותר: קרב מראתון. מנקודה זו היתה יוון יכולה להתפתח לאחד משני הכיוונים הבאים: או שהיתה מתפתחת בה דת לאומית בחסות פרסית, כמו יהודה בראשית בית שני; או שהיתה מתפתחת בה תרבות חופשית. קרב מראתון הוא שהכריע: הוא היה תנאי הכרחי להתפתחות הצי האֶטִי, ובאופן זה לתבוסת הפרסים, ולבסוף – לניצחונה של התרבות ההלנית החופשית.⁶

אך מי שמעז לעסוק ב"אילר", חייב לבדוק היטב אם האירוע שהוא רוצה לסלק, בדיעבד, הינו נקודת הסתעפות אמיתית, או שמה הוא אירוע שטחי, המתחזה להסתעפות אמיתית, בעוד גורמים אחרים, חזקים ממנו (אם גם סמויים יותר), מוליכים את ההיסטוריה בדרכה. האם, למשל, תאונת הדרכים ברצועת עזה, בדצמבר 1987, גרמה לאינתיפאדה? או שהיו אלה הייאוש המצטבר והרגשת האי-מוצא של תושבי השטחים, שהיו גורמים, במוקדם או במאוחר להתפרצות, עם התאונה או בלעדיה? להיסטוריה, אמר א"ה קאר, תפקיד כפול והדדי: להגביר את הבנת העבר, לאור ההווה, ואת הבנת ההווה לאור העבר. מבחינת

ההיסטוריון, כל דבר שאינו תורם לכך – כמו המשיכה של אנטוניוס אחר אפה של קליאופטרה – הוא בטל ומבוטל. הבה נישא את הנחייתו של קאר עמנו, ונפנה אל מלחמת יום-הכיפורים. תקופה של חמש-עשרה שנים מתאימה לכך ביותר: מחד גיסא, היא רחוקה דיה כדי להעניק פרספקטיווה, ומאידך גיסא, היא קרובה דיה כדי שלא נצטרך לדלג על פער דורות, תרבויות ותפיסות. להלן נציע לבחון את מלחמת יום-הכיפורים בעזרת כמה הנחות "אילר". יואיל הקורא, בטרם יחרוץ משפטו עליהן, להתנער מזווית ראייה אישית, מדעות קדומות, מגירסאות של "בעלי עניין", מאפולוגטיקות, מדטרמיניזם היסטורי ומדבקות בהיסטוריה כפי שהיתה. גם אם בחינה זו לא תניב אלא שעשוע אינטלקטואלי, אין בכך כל רע.

אם כן, מה היה קורה אילו...

• היערכות צה"ל בסיני היתה שונה.

עד מלחמת ששת הימים סבלה ישראל מהעדר עומק אסטרטגי. משום כך הסתמכה על התרעה מודיעינית שתיתן בזמן, המציאה עומק אסטרטגי מלאכותי – בעומק שטחו של האויב – ופיתחה את כוחות השריון והאוויר שיעבירו לשם את המלחמה במהירות האפשרית. ב־1967 תוקן המעוות, אבל צה"ל נאחז על קו המים (מתוך היענות לצווי הדרג המדיני – לא לאפשר למצרים שום הישג טריטוריאלי), כאילו לא זכינו בעומק אסטרטגי כלל ועיקר. לאלופים שרון וטל היו בשנות השבעים השגות על אופן היערכות צה"ל בסיני. האם וכוח זה היה נקודת הסתעפות? האם אפשר היה להיערך אחרת – למשל, על קו התעוזים ולא במעוזים, עם מעט כוחות לפנים ויותר בעומק, בלי תפיסת ה"אף שעל"? האם היערכות אחרת היתה מונעת את מצוקת החבירה למעוזים, שגבתה מס דמים? האם היתה מקדימה את קרבות התנועה שבהם שב צה"ל לעצמו?

• צה"ל לא היה מופתע.

על מנת להעריך נכונה את משקלה של ההפתעה, צריך "להוציא" אותה מן ההיסטוריה של מלחמת יום הכיפורים, כפי שפוגל "הוציא" את הרכבת מאמריקה שלפני מאה שנה. צריך לשחזר את ההיסטוריה ולכתבה מחדש כאילו לא היתה הפתעה. איך היתה נפתחת המלחמה אילו היתה התרעה בזמן, והמילואים היו מגויסים ופרוסים בקווים? מתי "נגמר" אפקט ההפתעה, ה"התחילר" להשפיע יותר גורמים אחרים? (דדו ז'ל היה סבור שהודות להפתעה זכו הערבים ליתרון ב־40 השעות הראשונות, ולא יותר).⁷ האם ההפתעה היתה בהעדר ההתרעה, או בעובדה שהמצרים והסורים העזו, בכלל, לעשות מה

שעשו ואנו הרשינו לעצמנו, ברוב יהירותנו, להיסחף לאמונה שהכוחות הסדירים יבלמו?⁸ • תכנית "שובך יונים" היתה מבוזעת כמתוכנן. על תכנית "שובך יונים" – היערכות הכוחות הסדירים בסיני – נמתחה ביקורת משני הכיוונים. היו שטענו כי התכנית לא היתה מציאותית, וכי לא היה אפשר למנוע מהאויב מלהשיג הישגים קרקעיים עם כוחות מועטים שאלה. אחרים, וביניהם ראל' (מיל') ברלב, גרסו כי התכנית היתה תקינה אך ביצועה היה לקוי.⁹ איזה יתרון היה לצה"ל מהימצאות יותר כוחות לפנים? אולי הדבר היה עולה בהרבה יותר קורבנות? האם אפשר היה בכלל לבלום את מתקפת האויב על ידי כוחות סדירים בלבד?

• חיל-האוויר היה מנחית את המכה המקדימה.

אילו היה חיל האוויר מנחית את המכה המקדימה על סוריה, האם הדבר היה מונע את המלחמה? כנראה שלא. את המכונה האדירה כבר לא היה אפשר לעצור. האם היה אפשר לשבש את מהלכי הפתיחה הסוריים? מאחר שהתקיפה נועדה כנגד שדות-התעופה (ואחר כך, בגלל מזג האוויר – נגד הטילים) – ההשכלה לגבי כוחות היבשה הסוריים לא היתה קריטית. לעומת זאת, ההשפעה על הקברניטים הסוריים היתה עשויה להיות ממשית: דבר אחד הוא להתחיל ולגלגל מלחמה בדיק לפי התכנית, ודבר אחר הוא לספוג סנוקרת ממש לפני רגע הפתיחה. ולבסוף – מה באשר לתגובה האמריקנית? הרי הסיבה לווטו של גולדה על המכה המקדימה היתה הדאגה פן נצטייר כתוקפניים ולא נזכה לסיוע האמריקני. אבל בדיעבד מסתבר כי ההיחלצות האמריקנית לטובתנו, בצורת הרכבת האווירית, באה כמענה לרכבת האווירית הסובייטית ובלו קשר להתנדבותנו לשחק את הקורבן המותקף.¹¹

• חיל האוויר היה משלים את השמדת הטילים ברמת הגולן.

ביום השני למלחמה ניסה חיל האוויר להשמיד את מערך הטילים ברמת הגולן, ונכשל (אף-על-פי שבמוצב הפיקוד העליון סברו שהצליח). בעקבות הלחץ בחזיתות לא יכול חיל-האוויר להמשיך ולמלא את המשימה הדחופה יותר – השגת עליונות אווירית מעל גזרת הלחימה. אילו היה חיל-האוויר מקבל אשראי נוסף, ומשיג עליונות אווירית מעל רמת הגולן, איך היו נראים פני המלחמה בחזית הצפון? האם העצמה האדירה הזאת, שהיתה זוכה לחופש פעולה, היתה מאפשרת להחליט על הטלת אוגדת פלד לדרום במקום לצפון?

הערות

1. David Thompson, *The Aims of History*, (London: Thames and Hudson, 1969) p. 60.
2. A.J.P. Taylor, *Essays in English History*, (London: Penguin Books, 1976), p. 9-10.
3. E.H. Carr, *What is History*, (London: Penguin Books, 1975), pp. 97-98.
4. Robert William Fogel, *Railroads and American Economic Growth*, (Baltimore: The Johns Hopkins Press, 1964). ראה אליעזר וינר, *חשיבה היסטורית*, (ת"א: האוניברסיטה הפתוחה, 1987), כרך א', עמ' 140-149.
5. Winston S. Churchill, *The World Crisis: The Aftermath*, 1929, p. 386.
6. אצל וינר, *חשיבה היסטורית*, א', עמ' 109.
7. E. H. Carr, *What is History*, pp. 107-8.
8. את דעתו זו הביע דוד בסימפוזיון על ההיבטים הצבאיים של הסכסוך הישראלי-ערבי שנערך בירושלים ב-1975 *Aspects of the Israeli-Arab War*. University Publishing Projects, Tel-Aviv, 1975, p. 246.
9. צבי לניר, *ההפתעה הבסיסית, מודיעין במשבר*, סדרת קו אדום, (ת"א: הקיבוץ המאוחד והמרכז למחקרים אסטרטגיים, 1983), עמ' 15-39.
10. ראה מאמרו של זאב איתן, "שובך יוניס": תכנון וביצוע במבחן האש, "מערכות 7-276", אוק-נוב 1980, עמ' 38-46.
11. ישי קורדובה, *מדיניות ארצות הברית במלחמת יום הכיפורים*, (ת"א: מערכות, סדרת מרכז כובד, 1987).
12. אברהם אדן (ברן), *על שתי גדות הסואץ*, (ירושלים: עידנים, 1979), עמ' 120.
13. ד"ר ועדת אגרנט, (ת"א: עם עובד, 1975) עמ' 88-92.
14. תא"ל (מיל') אורי בן-ארי, "ה-8 באוקטובר – המישה האמיתי והלקח לעתיד", *ידעות אחרונות*, 13 בדצמבר 1974, עמ' 8.
15. Winston S. Churchill, *The Second World War*, (London: Cassell, 1972), Vol. 7, p. 366; Lord Tedder, *With Prejudice*, (London: Cassell 1966), pp. 303-4.
16. בנאמו בכנסת ב-20 בנובמבר 1977, הזכיר סאדאת כי ב-4 בפברואר 1971 הכריז בפרלמנט המצרי, קבל עם ועדה, כי אם תיסוג ישראל אל המעברים יהיה מוכן לפתוח את תעלת סואץ מחדש, ולחתום על הסכם אי-לוחמה עם ישראל. אנואר אל-סאדאת, *סיפור חי, תרגום אהרון אמיר*, (ירושלים: עידנים, 1978), עמ' 167; 255; סאדאת אמר זאת באותה עת גם לעיתונאי ארנו דה-בורגרייב מהניו-יורק, אך ראש הממשלה, גולדה מאיר, לא האמינה לו. שלמה נקדימון, *סבירות נמוכה*, (תל-אביב: רביבים, 1982), עמ' 27. גם באפריל 1973 לא האמינו לסאדאת כשאמר לאותו בורגרייב כי הוא עומד לצאת לפעולה צבאית נגד ישראל. ישעיהו בן פורת ואחרים, *המחדל*, (תל-אביב: הוצאה מיוחדת, 1974), עמ' 15; ברנרד רייך וארנון גוטפלד, *ארה"ב והסכסוך הישראלי-ערבי*, (תל-אביב: מערכות, 1977), עמ' 62-69, 162-168, 187-188; שמעון שמיר, "כשלונן של שתי גישות", *הארץ*, 15 בנובמבר 1973, דיון, אגב, השתעשע ברעיונות של נסיגה מוגבלת מהתעלה אך מול התנגדות אלון והרמטכ"ל ברלב, לא העז להעלות זאת בממשלה. מתי גולן, *השיחות הסודיות של קיסרינג'ר*, (ירושלים: שוקן, 1975), עמ' 145.

תפקידים הקרבי הפיקודי האחרון במלחמת ששת הימים מילאו האלוף גונן כמפקד חטיבה והאלוף שרון כמפקד אוגדה ולכן במלחמת יום הכיפורים היה עולה האלוף גונן שלב אחד לתפקיד מפקד אוגדה והאלוף שרון לתפקיד אלוף פיקוד במלחמה.

האין זה טבעי ובריא? אילו הדבר היה מתבצע כך – היה האלוף שרון ממשיך להיות מפקדו של האלוף גונן, כפי שהיה רק חודשים מעטים קודם לכן, ולא היה נוצר המתח של גונן כמפקדו של שרון¹⁴.

הרמטכ"ל, כידוע, מיאן להחליף את גונן, והמירב שעשה היה לשלוח את הרמטכ"ל הקודם, ברלב, לחזית הדרום, ולהציבו "על-ידי" גונן. אכן, החלפת מפקדים בכירים היא עניין קשה, מטעמי מוראל, חברות ועוד, ולא רק אצלנו: באביב 1942, ביקש צ'רצ'יל מהגנרל אוקנילק, מפקד הכוחות הבריטיים במזרח התיכון, ליטול לידי את הפיקוד על

הארמיה השמינית במדבר המערבי, משום שחש כי דברים מכריעים עומדים להתרחש בזירה זו. אוקנילק סירב, והגנרל ריצ'י נשאר בתפקידו כמפקד הארמיה. ואז, כרעם ביום בהיר, נפל מבצר טוברוק לידי הגרמנים. אוקנילק חש לחזית והחליף את ריצ'י, שהיה עסוק אישית בעדכון מצבות הטנקים השמישים שעמדו לרשותו, תוך הקפדה אובססיונית על דגמיהם השונים¹⁵.

איך היה מהלך הלחימה בחזית הדרום, אילו הוחזר גונן למקומו הטבעי יותר, הפיקוד הקרבי, ושרון – או טל, או ברלב – היו מתמנים לתפקיד אלוף הפיקוד?

והנה, עוד מספר הנחות "אילר" בקיצור:

- דעתו השונה של המוסד היתה נשמעת בימים הקריטיים שלפני השישה באוקטובר.
- הידרנים היו מצטרפים למלחמה, באופן כולל, ולא מסתפקים במשלוח חטיבה לרמת הגולן.
- צה"ל היה נסוג אל המעברים בסיני.
- העיראקים היו מיורטים ונעצרים לפני הגעתם לרמת הגולן.
- העיראקים היו מגיעים מוקדם יותר.
- היתה מתבצעת הנחתת טנקים דרך מפרץ סואץ, כהצעת האלוף טל.
- היו מתבצעות יותר פעולות קומנדו.
- היתה מתקבלת הסכמת ישראל להפסקת אש ב-12 באוקטובר.

ולסיום, הנחת "אילר" קשה מכולן:

אילו גילתה ישראל נדיבות רבה יותר בעת יזמות רוג'ס ויארנינג, ב-1970-1971, האם היתה מלחמת יום הכיפורים נמנעת? או שנגזר היה עלינו ועל המצרים לעבוד דרך המלחמה, במסלול הארוך אל השלום?¹⁶

• בשמונה באוקטובר צה"ל היה תוקף אחרת בגזרת התעלה.

רבות נכתב ונאמר על המתקפה הכושלת של אוגדת אדן בשמונה באוקטובר. איך היתה מתפתחת הלחימה בחזית הדרום אחרי השמונה באוקטובר, אילו היה פיקוד דרום תוקף – כהצעת אלברט ז'ל – בשתי אוגדות ביחד, במקום במדורג? וממזרח למערב, במקום מצפון לדרום? וכל אוגדה היתה מוציאה יותר כוח תוקף, ולא רק גדוד בבוקר וגדוד אחר הצהריים? או אילו היתה המתקפה מתבצעת כפי שסוכם בין הרמטכ"ל, אלוף הפיקוד ומפקדי האוגדות בערב השבעה באוקטובר, ולא על פי השינוי שהכניס בה גונן, שחייב התקרבות לקו המים והיחשפות לנ"ט ולטנקים המצריים¹². ואילו לא היתה המתקפה מתבצעת בכלל, על פי הצעת דיין, אלא הפיקוד היה ממתין לצבירת כוחות נוספים ורק אז תוקף?

• האלופים שרון וגונן היו מתחלפים בתפקידיהם.

חברי ועדת אגרנט, אחרי ששיבחו בד"ח שלהם את הקריירה המפוארת של האלוף גונן ואת אומץ לבו, קבעו: "מן המפורסמות הוא, והיו דברים מעולם בתולדות הצבאות, כי לא כל מפקד אמיץ והניחן בתכונות הדרושות לפקד על עוצבה נמוכה, ניחן ממילא גם בתכונות הדרושות לפקד בהצלחה על פיקוד על-עוצבתי או עוצבה ברמה גבוהה יותר". מזה האחרון "נדרש... שיהא ניחן אף באמנות הפיקוד ברמה גבוהה, בכושר מנהלי מעולה וביכולת ניתוח של גורמים שונים החורגים מן ההיבטים הטקטיים גרידא. רק בעזרת תכונות אלו יוכל להניע את כוחותיו לקרב ולערוך אותם על עוצבותיהם, לתחזק אותם ולסייע להם בהתאם לצרכים ולמטרות האסטרטגיות של הפיקוד"¹³.

תא"ל (מיל') אורי בן-ארי, עוזרו של האלוף גונן במלחמת יום הכיפורים, כתב במאמר בעיתון כשנה לאחר המלחמה: "מה היה יותר הגיוני מאשר עוד בשעות המוקדמות לפני פרוץ המלחמה – למנות את האלוף שרון לאלוף פיקוד דרום, תפקיד אשר עזב זה עתה, ולמנות את האלוף גונן לתפקיד מפקד אוגדה (במקום האלוף שרון) – אוגדה אשר את פיקודה עזב רק תקופה קצרה קודם לכן?

היתרונות בשני מינויים אלה פשוטים בתכלית הפשטות: האלוף שרון חי את חזית הדרום חמש שנים ויותר, לעומת האלוף גונן אשר הכיר חזית זאת, מבחינת ההיבט של אלוף פיקוד, רק חודשים ספורים. את

